

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ЛЮДИНОЗНАВСТВА

Основною перешкодою на шляху розвитку людинознавства є наявність двох альтернативних парадигм: біологізаторської та соціологізаторської. Тому однією з актуальних задач сучасної науки є аналіз чинників, що призводять до їх формування.

Ключові слова: методологія, людинознавство, парадигма, біологізаторська парадигма, соціологізаторська парадигма.

Дослідження людини починається, мабуть, з того самого часу, коли людина починає усвідомлювати сама себе, відрізнити власне «Я» від світу, що її оточує. Сьогодні дослідженням людини займається багато наук різного спрямування. Достатньо назвати такі з них як антропологія, генетика, етологія, психологія, біологія, нейрофізіологія та ряд інших, не кажучи вже про філософію. Проте говорити про досягнуті результати поки що завчасно. В цій галузі досліджень все ще залишається багато «відкритих», тобто не вирішених, питань. Причому, як правило, фундаментального рівня. Вчені ще й досі сперечаються щодо сутності та походження людини.

Ще й досі точиться гостра боротьба між суспільствознавцями, впевненими, що людина є виключно соціальною істотою, та природознавцями, що вважають людину всього лише «безволосою мавпою» [див. : 15].

Хто ж із них має рацію? «Антропологія, – як зазначає в цьому зв'язку відомий вітчизняний дослідник М. М. Кисельов, – поки ще не в змозі задовільно пояснити, звідки береться соціальність як сутнісний людський феномен. Існує тенденція виносити за межі людської історії зміст понять, які можливо використовувати тільки по відношенню до вже сформованої людини: праця, соціум, моральність, свідомість, мова і т. д. Більш того, з такої постановки виникають спроби визначення первинної ролі одного з цих компонентів в процесі становлення «людини розумної», не зважаючи на те, що вони найтіс-

ніше взаємопов'язані і є одночасно передумовами і наслідками одне одного» [4, с. 85].

Проте, чим саме зумовлено цей суперечливий стан в дослідженні людини?

За висновками багатьох людинознавців, причини цих суперечливих інтерпретацій одного й того ж об'єкту пізнання – людини – криються в наявності двох альтернативних наукових парадигм – *соціологізаторської* та *біологізаторської*. Вже протягом тривалого часу вчені-людинознавці, незважаючи на всі їх зусилля, марно намагаються позбутися цих дослідницьких стереотипів, які виключають один одного. Найбільш типово це протистояння простежується на прикладі боротьби марксистської (соціологізаторської) [див. : 6; 7] та західної (біологізаторської) [див. : 14; 15; 16] методологічних шкіл, що, треба зауважити, точиться вже не одне десятиріччя.

Але звідки вони походять, ці парадигми? Де знаходяться їх генетичні корені? Відповіді на ці питання, аналізу основних чинників виникнення соціологізаторської та біологізаторської парадигм присвячена дана стаття.

Слід зауважити, що дана проблематика, в силу її злободенності й гостроти, піднімалася протягом кількох останніх десятиріч багатьма дослідниками, зокрема представниками вітчизняної науки: М. М.Кисельовим, В. П. Івановим, І. Т. Фроловим та ін. [див. : 3; 4; 5; 10]. Проте, незважаючи на інтенсивні пошуки в даному напрямку, питання про походження цих парадигм у відповідній науковій літературі по суті ще не ставилося. Ось чому ми спробуємо виправити, хоча б частково, це становище. Здійснімо спробу розглянути деякі чинники так званого *біологізаторства* та *соціологізаторства*, що має місце в сучасній науці. Розв'язання даного завдання, в свою чергу, буде сприяти поглибленому, комплексному, а найголовніше – об'єктивному – аналізу такого складного об'єкта пізнання, яким є людина.

Починаючи аналіз даної проблематики, слід насамперед зауважити, що на формуванні цих альтернативних наукових парадигм позначилися як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. І, насамперед, безумовно методологічні.

Треба визнати, що людина становить вельми складний об'єкт наукового аналізу, що значно утруднює процес її дослідження.

Так, з одного боку, людина є безумовно представником тваринного світу. Вона, за класифікацією тваринних видів, належить до розряду антропоїдів та класу вищих тварин. І як би не спростовувалось природне (тваринне) походження людини, що має місце у сучасній науці, існує безліч ознак – морфологічних, фізіологічних і навіть генетичних, – які беззаперечно про це свідчать. Достатньо навести той факт, що структура ДНК людини, за даними сучасної генетики, майже на 90% відповідає ДНК такої мало шанованої серед людей (особливо мусульманського віросповідання) тварини, як свиня.

Але, з іншого боку, людина є одночасно і соціальною істотою, що має такі ознаки і риси, які відсутні у тваринних видів. До них належать свідомість, понятійна мова, культура, трудова діяльність та багато інших.

Ось чому людина виступає об'єктом дослідження як природничих, так і соціальних наук. Але кожна з них дає свою специфічну інтерпретацію людини, що зумовлено спрямованістю їх дослідницьких програм та специфікою методологічного апарату. Тому сьогодні існує безліч нібито «наукових» інтерпретацій людини, більшість з яких не відповідає істині. Особливо «плідною» в цьому плані виявилась філософська антропологія, де ми знаходимо майже фантастичні уявлення про людину, в кращому випадку – релігійні.

На формування альтернативних наукових парадигм не могла не вплинути і відносна нерозвиненість людинознавства як науки. Незважаючи на нагальність цього питання, людинознавства як спеціальної наукової дисципліни (на що воно, безумовно, заслуговує) ще й досі по суті не створено. І взагалі, цю галузь досліджень, беручи до уваги досягнуті на сьогоднішній день результати, можна вважати лише початковим етапом. Безпосереднім наслідком чого і є існування альтернативних наукових парадигм.

Відомо, що становлення людинознавства як наукової дисципліни починається лише з епохального відкриття Чарльза Дарвіна, який, всупереч того-

часній науковій та суспільній думці, насмілився проголосити, що «людина походить від мавпи». Це була перша спроба наукового аналізу людини, який спирався не на деякі абстрактні (як правило, хибні) припущення, а на об'єктивні емпіричні факти. За свідченням Ф. Енгельса, саме Дарвіном був вперше «встановлений ряд розвитку організмів від небагатьох простих форм до все більш різноманітних і складних [...], закінчуючи людиною. Завдяки цьому стало можливим не тільки пояснення наявних представників органічного життя, але й надана основа для передісторії людського духу, для відстеження різних ступенів його розвитку, починаючи від простої, безструктурної [...] протоплазми нижчих організмів і закінчуючи мислячим мозком людини» [11, с. 169].

Разом з тим, еволюційна теорія Дарвіна мала один, проте суттєвий, недолік. Вона базувалася виключно на фактах біологічної науки і, відповідно, біологічної методології дослідження. Тому, визнаючи той факт, що людина «є суспільною твариною» і має багато рис, що відрізняють її від тваринних видів, Дарвін не відокремлює (як слід би було очікувати від такого всебічного, геніального мислителя) людину від інших тваринних видів. І на це були певні підстави.

В умовах пуританської Англії середини ХІХ століття будь-який натяк на природне походження людини, тим більше на спорідненість людини з людиноподібними мавпами суворо каралося. До речі, ще в першій частині просвіченого ХХ століття виклад еволюційного вчення Дарвіна в навчальних закладах Англії переслідувався законом, навіть до кримінальної відповідальності.

В цих умовах своє головне завдання Дарвін бачив у науковому доведенні еволюційного вчення. А для цього воно повинно було бути, насамперед, несуперечливим та логічно послідовним. Тому Дарвін і акцентує увагу виключно на тих рисах, що поєднують людину з тваринним світом, одночасно залишаючи осторонь ті риси, які є характерними саме для людини.

Ось чому в концепції Дарвіна людина постає у дещо спрощеному, «вихолощеному» вигляді. Проте нікому не спаде на думку звинувачувати Дарвіна в її біологізації.

Між тим, так звані «послідовники» еволюційного вчення Дарвіна – «соціобіологи» та «соціал-дарвіністи» – пішли в цьому відношенні «далі» від його основоположника. Вони пропонують взагалі позбутися будь-яких «культурних нашарувань», з метою нібито «кращого розуміння сутнісних рис людини» [16, р. 217].

Результат подібної спрощеної інтерпретації людини, на наш погляд, може бути цілком передбаченим. «Ми не просто швидше схожі на тварин; ми є тварини», – зазначає американська дослідниця, ще одна представниця західної школи соціальної етології Мері Міджлі [14, р. 111].

В іншу крайність впадають представники соціологізаторської парадигми. Вони, як прихильники методології біхевіоризму, розглядають людину як плід впливу виключно соціальних факторів.

Слід зауважити, що ця дослідницька традиція походить з відомої концепції так званого «чистого аркуша» англійського філософа-просвітника другої частини XVII століття Джона Локка. Людина розглядається тут як «чистий аркуш паперу», що не обтяжений, на відміну від тваринних видів, жодною спадковою інформацією. Джон Локк так само, як й інші просвітники XVII–XVIII століть, був впевнений, що людина буде такою, якою її «зробить» суспільство: соціальні умови існування, виховання, навчання та ін.

Але найбільшій вплив на формування соціологізаторської парадигми, як це не дивно, мало вчення марксизму, зокрема так звана «трудова» концепція антропосоціогенезу. Хоча, слід попередити, її фундатори, Карл Маркс та Фрідріх Енгельс, в цьому жодним чином не винні.

Як і у випадку з еволюційним вченням Чарльза Дарвіна, поява соціологізаторської парадигми була зумовлена однобічною, гіперболізованою інтерпретацією соціальної природи людини, що мала певною мірою штучний ха-

ракти. Річ у тому, що в марксистській концепції соціально-історичного розвитку суспільства людина цікавила класиків марксизму лише як суб'єкт суспільних відносин, як один з факторів суспільного розвитку. Ось чому класики марксизму акцентували свою увагу лише на її соціальних рисах, соціальній сутності людини, що, безумовно, не відповідає вимогам наукової об'єктивності, якщо розглядати об'єкт пізнання в цілому.

Ось чому, розглядаючи людину К. Маркс та Ф. Енгельс певною мірою нехтували її біологічною природою. Але це зовсім не означає, що вони заперечували еволюційний зв'язок людини з тваринним світом, як це намагаються довести їх сучасні «послідовники» або опоненти. Так, Ф. Енгельс, порівнюючи людину з іншими тваринними видами, зазначає: «Вивчаючи порівнювальну фізіологію, відчуваєш величезне презирство до ідеалістичного звеличення людини над іншими тваринами. На кожному кроці наштовхуєшся на суцільну відповідність будови людини до інших ссавців; в основних рисах ця відповідність спостерігається у всіх хребцевих тварин і навіть – у більш прихованій формі – у комах, ракоподібних, глистів і т. д.» [12, с. 276].

Між тим, так звані «послідовники» марксизму, намагаючись довести соціальне походження людини, таким чином «добудовують» марксистську концепцію людини (яка, до речі, побудована на еволюційному вченні Дарвіна), що доходять фантастичних висновків. Особливо великих «успіхів» в цьому плані досягли представники радянської (марксистської) методологічної школи. Їх «вільні» теоретичні побудови, що стосуються людини, не можуть не викликати здивування.

Так, беручи за вихідний принцип визначальної ролі матеріального виробництва в розвитку суспільства, вони доходять парадоксального висновку, що нібито «природа людини є особлива олюднена біологія, тому що вона залучена у трудовий процес, опосередкована ним» [6, с. 17] (!? – А. Д.). «Внаслідок цього, – продовжує свою думку авторка даної «праці», – біологія людини, з свого функціонального боку, має історичний характер, тобто відповідає певним ступеням розвитку суспільства » [6, с. 17] (!? – А. Д.).

Не менш показовими є висновки іншого радянського «філософа» В. В. Орлова. Він стверджує, що «морфо-фізіологічні, біологічні структури людини стають ізоморфними (!? – А. Д.) соціальної життєдіяльності» [7, с. 36].

Примітно, що соціологізаторська парадигма негативно позначилась не тільки на розвитку людинознавства та інших суспільних наук, але, як це не дивно, й природничих. В першу чергу це торкнулося біології, психології, фізіології вищої нервової діяльності та ряду інших.

Як найбільш характерний приклад впливу даної парадигми можна навести дослідження відомої в радянські часи фізіологічної школи І. П. Павлова, що проводилися у 30–40 рр. ХХ століття. Займаючись аналізом психофізіологічної активності тварин, представники даної школи розглядали їх виключно під кутом зору психічних можливостей сучасної людини. Такий методологічний підхід не міг не призвести до спрощеної, вульгаризованої інтерпретації поведінкових актів тварин, яка, до речі, ще й досі панує в сучасній психологічній науці.

Річ у тому, що в процесі досліджень не проводилася градація між простими (рефлекторними) та складними формами поведінки тварин, які базуються вже на розумовій діяльності. Як наслідок, це призвело, з одного боку, до недооцінки розумової діяльності тварин, а з іншого, до переоцінки психічних можливостей людини. Тим самим між психікою людини та психікою тварин була побудована нездоланна «прірва».

Так, за свідченням відомого російського фізіолога Л. Г. Вороніна, до речі, найближчого учня І. П. Павлова, психічні реакції тварин (у даному випадку собак) в теорії І. П. Павлова розглядалися лише як проста сума, переплетення умовних та безумовних рефлексів, як «асоціація асоціацій, які виробляються в результаті збігу сигналів [...] і якихось дій тварини» [1, с. 101].

На цей факт звертає увагу інший відомий російський фізіолог О. Д. Слонім. Він доходить висновку, що «детермінізм явищ поведінки, що спирається у павловській фізіології виключно на уявлення набутої рефлекторної зумов-

леності будь-яких реакцій організму, будь-яких форм його діяльності, не міг схопити складну картину поведінки організму на різних рівнях онто- і філогенезу [...] Це ще більше посилюється тим, що при вивченні умовних рефлексів експериментатори навмисно обирали найбільш прості вроджені елементи поведінки» [9, с. 4].

Виходячи з аналізу пізнавальних можливостей біологізаторської та соціологізаторської парадигм, можна зробити висновок, що і та, й інша є основною перешкодою, «гальмом» на шляху розвитку сучасної науки, причому як природничої, так і суспільної. Це сьогодні розуміють представники різних наукових шкіл та прихильники різних наукових парадигм і висувають певні пропозиції щодо їх подолання.

Так, відомий австрійський етолог та філософ, лауреат Нобелівської премії в галузі біології Конрад Лоренц (1973 р.) вважає за необхідне подолати «розрив» між природничими та суспільними науками, які сформувались на підставі «однаково фальшивих принципів», що виключають «будь-яку позитивну оцінку дійсних історичних й онтологічних відносин між тваринним світом і людиною» [13, с. 167, 169].

Ось чому сучасна наука звертається до пошуку або створення методології, яка дозволяла б поєднувати зусилля природничих та суспільних наук у дослідженні такого складного феномена як людина. Це, зокрема, є одним з пріоритетних напрямків розвитку вітчизняної науки. «Якщо говорити про новітні тенденції розвитку наукового та філософського знання, – зазначає М. М. Кисельов, – то чільне місце в світоглядно-методологічних трансформаціях посідає усвідомлення нагальної потреби у поєднанні природознавчої та гуманітарної культури сучасної людини. Сьогодні ми спостерігаємо черговий сплеск активізації ідеї «єдиної науки», про що мріяли видатні дослідники від Плінія Старшого до К. Маркса [...] Таке взаємодоповнення на перших порах відбувалося шляхом запозичення гуманітарними дисциплінами методології точного природознавства. Проте «картезіанська програма» обґрунтування

дослідницького процесу не могла враховувати специфіку гуманітаріїв. Тому конкретні гуманітарні дисципліни, заглиблюючись у предмет свого дослідження (мову, психіку, культуру тощо), користувались методологією «точних наук» як єдиним взірцем наукового дослідження і досягали, звичайно, певних успіхів, але відходили від реального «людського світу» [...] Отже, стратегічним завданням антропології є осмислення людини як цілісного феномена, з урахуванням його матеріальних та духовних складових. Необхідним методологічним підґрунтям такого осмислення є розвиток міждисциплінарних зв'язків та інтеграція природничо-наукового знання з соціогуманітарним. Причому мається на увазі саме інтеграція, а не їх злиття. Як свідчить історія науки та сучасні розробки з філософії і методології науки, між цими головними блоками наукового пізнання завжди будуть принципові відмінності. Проте є можливою (і вона вже створюється) єдність дослідницьких методів» [5, с. 121, 123].

Разом з тим, не можна не враховувати той факт, що наявна теоретико-методологічна база, за висновками багатьох дослідників людини, не «пристосована» до подібного синтезу природничих та суспільних наук. Отже, головне завдання сучасного людинознавства багато дослідників бачить у створенні принципово нової теоретико-методологічної бази дослідження. Вони пропонують «повернутись» до натурфілософії досократівського типу, яка, на думку вчених, єдино спроможна вирішити це складне завдання [див. : 8].

Але реалізація даної мети, на наш погляд, в принципі не можлива без урахування тих чинників, які призводять до протиріч, протистояння між природничими та суспільними науками. Цей досвід дасть можливість запобігти створенню зазначених вище та їм подібних наукових парадигм у майбутньому.

Результати даного дослідження можуть бути використані у антропології, психології, біології, зокрема біології людини, генетиці, етології та будь-яких інших науках, які займаються дослідженням такого складного об'єкту, як людина. Це дасть можливість запобігти спрощеній, а отже, вульгаризованій

трактовці людини, що й досі має місце у багатьох науках, особливо природничих та соціальних.

З іншого боку, врахування цих чинників буде сприяти комплексному, всебічному аналізу об'єкта дослідження. А це в свою чергу дозволить значно вдосконалити методологічний апарат сучасної науки.

Список використаних джерел

1. Воронин Л. Г. Эволюция высшей нервной деятельности / Л. Г. Воронин. – М. : Наука, 1977. – 128 с.
2. Дарвин Ч. Происхождение человека и половой отбор // Дарвин Ч. Сочинения [текст] : в 9 т. / Чарльз Дарвин; [ред. Е. Н. Павловский]. – М. : Академия наук СССР, 1935–1959. – Т. 5: Происхождение человека и половой отбор. Выражение эмоций у человека и животных. – 1953. – 1040 с.
3. Иванов В. П. Человеческая деятельность – познание – искусство / В. П. Иванов – К. : Наукова думка, 1977. – 251 с.
4. Киселев Н. Н. Мировоззрение и экология / Киселев Н. Н.– К. : Наукова думка, 1990. – 215 с.
5. Кисельов М. Феномен людини в дзеркалі сучасної антропології / М. Кисельов / Філософсько-антропологічні студії'2008. – К. : Стило, 2008. – С. 115–120.
6. Оконская Н. Б. Диалектика социального и биологического в историческом процессе / Н. Б. Оконская. – Пермь : изд-во Пермского ун-та, 1975. – 198 с.
7. Орлов В. В. Социальная биология / В. В. Орлов // Соотношение биологического и социального. – Пермь, ПГУ, 1981. – С.14–37.
8. Савельева М. Ю. Возвращение натурфилософии / М. Ю. Савельева // Практична філософія. – 2006. – №3. – С.5–13.
9. Слоним А. Д. Среда и поведение / А. Д. Слоним. – Л. : Наука, 1976. – 211 с.
10. Фролов И. Т. Перспективы человека / И. Т. Фролов. – М. : Политиздат, 1983. – 350 с.
11. Энгельс Ф. Заметки и фрагменты: из истории науки / Ф. Энгельс // Диалектика природы. – М. : Изд-во политической литературы, 1969. – С. 157–172.
12. Энгельс Ф. Письмо к К. Марксу от 14 июня 1858 г. // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения : в 50 т. / Фридрих Энгельс. – М. : Политиздат / – Т. 29. – С. 275–277.

13. Lorenz K. Behind the Mirror. A search for a Natural History of Human Knowledge / Lorenz K. – L. : Methuen, 1977. – 261 p.
14. Midgley M. Beast and Man: The Roots of Human Nature / M. Midgley–Hassocks (Sussex): Harvester press, 1978. – 377 p.
15. Morris D. The Naked Ape / D. Morris – L.: Gonathan-Cape, 1978. – 252 p.
16. Tinbergen N. The Animal in its World / N. Tinbergen. – Cambridge (Mass), Harvard Univ. Press, 1973. – Vol. 2. – 231 p.

Данилюк А. Л. Методологические проблемы современного человеко-ведения.

Основным препятствием на пути развития человековедения является наличие двух альтернативных парадигм: биологизаторской и социологизаторской. Поэтому одной из актуальных задач современной науки является анализ причин их формирования.

Ключевые слова: методология, человековедение, парадигма, биологизаторская парадигма, социологизаторская парадигма.

Daniluyk A. L. Methodological problems of modern humanology.

The main difficulty in the way to humanology progress is the occurrence of two alternative paradigms: biologizational and socializational. Therefore, one of the most actual tasks of modern science is the analysis of their formation principles.

Key words: methodology, humanology, paradigm, biologization paradigm, socialization paradigm.